

Tanulmányok

EÖTVÖS LORÁND, A MINISZTER¹

LORAND EÖTVÖS AS A MINISTER

Cieger András

PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
cieger.andras@btk.mta.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány „a fizika egyik fejedelmének”, Eötvös Lorándnak (1848–1919) rövid vallás- és közoktatásügyi miniszteri tevékenységét tekinti át, halálának 100. évfordulója alkalmából. Az akadémikus, egyetemi tanár nem tartotta magát politikusnak, mégis 1894–95-ben számottevően járult hozzá a kötelező polgári házasságot és a vallásszabadságot kimondó törvények elfogadtatásához, továbbá a közoktatás modernizálásához. Közéleti magatartására és liberális gondolkodására édesapja, Eötvös József példája gyakorolt döntő hatást, amelyet a szerző kettejük levelezése alapján mutat be.

ABSTRACT

The paper gives an overview on the ‘Prince of Physics’ working as the Minister of Religion and Public Education in Hungary, on the occasion of the 100th anniversary of his death. However, he did not consider himself a politician, Loránd Eötvös (1848–1919) significantly contributed to the acceptance of the compulsory civil marriage law and the declaring of religious freedom in 1894/95. He also made serious efforts in the modernization of public education. The example of his father, József Eötvös had a decisive influence on his liberal thinking and public roles. The Author shows this deep and friendly relationship with the help of their correspondence.

Kulcsszavak: Eötvös József, Eötvös Loránd, liberalizmus, vallásszabadság, MTA, vallás- és közoktatásügyi minisztérium

Keywords: József Eötvös, Loránd Eötvös, liberalism, freedom of religion, Hungarian Academy of Sciences, Ministry of Religion and Public Education

¹ A cikk szövege eredetileg előadásként hangzott el az „Eötvös 100” programsorozat keretében, az Eötvös Loránd halálának 100. évfordulója alkalmából megrendezett konferencián (MTA Székház, 2019. január 14.).

Eötvös Loránd valójában nem volt politikus, vallás- és közoktatásügyi miniszteri megbízatása csupán epizódszerep a pályáján. Mindössze hét hónapig ült a miniszteri székben (1894. június 10-től 1895. január 15-ig), alig egy tucatnyi kormányülésen vett részt, parlamenti felszólalásainak száma sem haladja meg a tízet. Hogy mennyire nem tekintette karrierlehetőségnek az országos politikát, azt jól jelzi, hogy miniszteri távozását követően néhány hónapon belül képviselői mandátumáról is lemondott, véglegesen befejezve ezzel a politikusi munkát. Utolsó képviselői ténykedése egyébként az volt, hogy beadványban kérvényezte: hadd végezhesen fizikai és geodéziai kísérleteket az épülőfélben lévő Országház kupolacsarnoka alatti pincerészben. Meglepő kérését azonban udvariasan elutasították.² Politikusként is megmaradt tudósnak (Buday–Budayné, 1986, 262–273.).

Eötvös Loránd és a politika viszonyát azonban mégsem lehet ilyen röviden bemutatni, hiszen túlzás nélkül állítható, hogy születésétől fogva meghatározta neveltetését, gondolkodásának alakulását édesapja, Eötvös József, illetve tágabb családja politikai befolyása (édesanyja sógora, Trefort Ágoston, apósa Horvát Boldizsár volt), általánosabban pedig a 19. századi magyar liberalizmus eszméi gyakoroltak rá nagy hatást. Előljáróban, a terjedelmi korlátokra tekintettel csak miniszter és akadémiai elnök apjához fűződő viszonyára szeretnénk kitérni.

AZ APAI ÖRÖKSÉG

Fennmaradt levelezésükből kitűnik, hogy kapcsolatuk Loránd egyetemista éveire partneri, baráti viszonyra alakult, megőrizve a tiszteletteljes, ám mégis szeretetteljes, bensőséges légkört. Az apa miniszterként őszintén feltárta fia előtt politikusi dilemmáit, beavatta egy-egy döntése hátterébe, bizonyos kérdésekben pedig kikérte az akkor huszonéves fiú véleményét. Gyakori téma volt közöttük például a közoktatás átalakításának az ügye, valamint az egyházak autonómiája és a vallásszabadság kérdése. Eötvös Loránd későbbi nézetei már apjához írt leveleiben megmutatkoztak: politikai csatározásokban edződött édesapjánál határozottabb (úgy is mondhatnánk: merevebb) liberális álláspontot fogalt el, ami nyilvánvalóan az eszméért lelkesedő fiatalság világlátásából is fakadt. Némi kritikai felhangot is kihallhatunk édesapjához intézett mondataiból: „Érdekléssel várom a vitát, mely a szünidők végeztével törvényjavaslataid fölött fog keletkezni, s őszintén mondom reményem, hogy az egy és más javítást fog tenni azokban, melyeket te alig tehetél. [...] Kíváncsi vagyok a polgári házasság kérdésére is, mert a vallási törvényben tisztán kimondva nem találtam, hogy az kötelezett [kötelező] legyen-e vagy sem, a lapokban pedig nézeteidről e tárgyban a legkülönbébb-

² Eötvös kérelme az országgyűlés épületének használatára. MNL OL K 26. 1895-I.A.15-2249. 492. cs.

ket olvastam. [...] Magam is sajátosnak tartom, hogy e tárgyról írok neked, ha csakugyan az, úgy neved soraim felett.”³ Eötvös József minden erőfeszítése dacára 1870-ben végül nem született törvény sem a vallásszabadság tárgyában, sem az állam és az egyházak viszonyának rendezésével kapcsolatban (Cieger, 2013).

Bár Eötvös József eredetileg jogi pályára szánta fiát, később irigykedéssel vegyes elégedettséggel vette tudomásul természettudományos érdeklődését, egyszer meg is jegyezte Andrássy Gyula miniszterelnöknek: „Bár én is inkább zoológiára, mint politikára fordítottam volna fáradságomat, ott legalább előre tudjuk, hogy oktalan állatokkal van dolgunk.”⁴ Loránd javaslatára elolvasta például Charles Darwin híres könyvét a fajok eredetéről. Ugyanakkor nem értett egyet fiával, aki azt hangoztatta, hogy a politika működése leírható és megérthető pusztán természettudományi törvényszerűségek segítségével. A politikai gondolkodást ki kell rángatni a „historicus hínárból”, azaz a történeti érvekre alapított erős közjogi szemléletből, és a társadalmi viszonyokat természettudományi elvek szerint kell alakítani – fejtegette egyik levelében a fiatal Loránd.⁵ Ezzel szemben az idősebb Eötvös az egzakt tudományokért lelkesülő fiát arra figyelmeztette, hogy az emberi társadalom működésének megértéséhez elengedhetetlen az eszmék, a szellemi kultúra tanulmányozása, éppen ezért szükséges a humán tudományok művelése is.⁶

Eötvös József, miközben igyekezett távol tartani Lorándot a politikai pályától – jól érzékelhető módon –, mindjobban átítatta a közügyek iránti érdeklődéssel. Halála előtt alig egy évvel pedig szellemi végrendeletként is értelmezhető levelében komoly terhet rakott fia vállára: „sokról kell lemondanom, mi életem reménye volt, legalább annyiban, hogy amit dolgozom, annak eredményét nem fogom látni. Feladatom alig más, mint hogy a jövő építményének helyet csináljak, és a haladásnak útjait egyengessem, s mert végre mindenkinek személyes indokra is van szüksége, mely őt buzdítsa, én avval vigasztalom magamat, hogy te majd folytatni fogod mívemet, s így a magyar kultúrának és tudományosságának megalapítása, ha nem is az én, legalább kettőnk nevéhez lesz kötve. Kollektív dicsőségünk. [...] A leányok csak félig tartoznak a családnak. Mikorra eszök lesz, mint a fecske, ha szárnya nőtt, elrepülnek, s csak emléköket hagyják apai házokban. Még nevek is megváltozik, de a fiú egy marad a családdal, s bármerre menjen, nem válhat el apjától, hozzákötve azáltal, mi jóra való ember előtt a legbecesebb – neve által.”⁷

A Heidelbergben frissen lediplomázott fiú tisztában volt apja örökségével, valamint a rá háruló szakmai és közéleti kötelezettségekkel: nem hozhat szegényt az Eötvös névre. Loránd a következőképp búcsúzott a megfeszített munkában felőr-

³ Eötvös Loránd levele Eötvös Józsefhez, Heidelberg, 1870. április 16. OSZK Kt. Levelestár.

⁴ Eötvös József levele Andrássy Gyulához, 1867. szeptember. In: Eötvös, 1976, 511.

⁵ Eötvös Loránd levele Eötvös Józsefhez, Heidelberg, 1868. december 15. In: Plósz, 1992, URL1.

⁶ Eötvös József levele Eötvös Lorándhoz, 1868. december 20. In: Eötvös, 1988, URL2.

⁷ Eötvös József levele Eötvös Lorándhoz, 1870. március 19. In: Eötvös, 1988, URL3.

lódott édesapja halálakor – megrendítő hitvallását érdemes hosszabban idéznünk: „Atyám tegnap este 11 órakor meghalt. Nyugodtan, fájdalom nélkül elszenderült. Itt virrasztok szobája mellett, melyben kiterítve fekszik, [...] valószínűleg első, és utolsó, ki igazán megértett. Jó atyám! Ha néha félreértettük egymást, úgy az csak a különféle korszaknak, melyben nevelkedtünk és különböző korunknak tulajdonítható. Bocsáss meg, hogy ha néha szenvedélytől elragadtatva, nem bírtam felfogni magas szellemedet, s belátni a nemes indokokat, melyek vezettek. Mi célod volt más mint az emberiség boldogítása? Mi más indok vezetett mint az emberszeretet? S ha volt jutalmad, úgy mi más volt az mint a tudat, hogy kötelességedet teljesítetted? Egy morált követtünk, ugyanegy eszményért lelkesültünk, s a különbség törekvéseink közt csak is a korszakok különbsége! [...] Hisz éppen az nyugtatott meg téged, hogy láthatad mennyire csüggök eszményeimen, s így az valóban boldogítani képes. Ha e vita néha félreértésekre vezetett s én oly fegyvereket használtam, melyek nem a szeretet fegyverei voltak, úgy bocsáss meg! [...] Nem mondhatom, nézz le rám a magasból, nem tudom magamat léted hitével ámitani s mégis érezlek körömben. [...] szívembe zárhatlak, öntudatommá teszek.”⁸

Gyorsan emelkedő tudományos karrierje során sokszor megkapta kritikusatól (némi joggal), hogy sikerei édesapja befolyásának, illetve átörökített kapcsolatrendszerének köszönhetőek: 24 évesen már a pesti egyetem professzora volt, 41 évesen pedig az MTA elnökévé választották. Végül 46 évesen (az átlagosnál két évvel fiatalabban) elfoglalhatta édesapja miniszteri székét is. Eötvös József e támadásokra igyekezett idejekorán felkészíteni Lorándot. Már 1866-ban így írt az akkor még csak 17 éves fiúnak: „Egyet elértem; ha ma meghalok, sok ember lesz az országban, ki rám hálával emlékezik, s örömmel fogja megragadni az alkalmat, ha neked használhat. Nincs pálya, mely előtted nyitva nem áll, s melyre lépve kezdetben támogatásra nem számolhatsz; s ez nagy segéd, de csak anynyiban, hogy érdemeid elismerésre számolhatnak; de ezen érdemeket magadnak kell szerezned, magad erejével kell haladnod a pályán, s a név, mely kezdetben segített, később, ha annak nem felelsz meg, csak teherré válik.”⁹ Eötvös levelében intő példaként Széchenyi István fiaira utalt.

Eötvös Loránd pályafutása ismeretében bátran kijelenthető, hogy mind tudományos eredményeivel, mind közéleti tevékenységével sikerült kibújnia édesapja hírneve mögül (Buday–Budayné, 1986; Frank, 2013), de természetesen mindvégig büszkén vállalta Eötvös József szellemi örökségét, amint arra beszédeiben több alkalommal is hivatkozott. Valójában erre szolgált bizonyítékot egész miniszteri tevékenysége is.

⁸ Eötvös Loránd naplójegyzete, 1871. február 3. Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Geofizikai Szakkönyvtár, 10545. sz.

⁹ Eötvös József levele Eötvös Lorándhoz, Szent-Tornya, 1866. március 28. In: Eötvös, 1988, URL4.

AZ EGYETEMI KATEDRÁRÓL A NAGYPOLITIKA PORONDJÁRA

1894 júniusában, zaklatott politikai helyzetben, az egyházpolitikai törvényjavaslatok heves vitája kellős közepén vette át a kultuszminisztérium irányítását, a többedszerre átalakított Wekerle-kormányban. Egy anekdota szerint éppen tarokkozás közben kopogtatott be hozzá Wekerle Sándor a miniszterség ajánlatával, amit Eötvös azonnal el is fogadott, majd pedig visszatérve a kártyaasztalhoz rögtön felkérte Pulszky Ágostot, hogy legyen az államtitkára (Emmer Kornélt idézi Kupa, 1999).

A királyhoz intézett felterjesztésében a miniszterelnök így indokolta, hogy ifjabb Andrassy Gyula mellett miért esett Eötvösre a választása: „Báró Eötvös Loránd az ország legjelesebb szaktudósainak egyike, a Magyar Tudományos Akadémiának díszes elnöki székét foglalja el, méltó utóda nagynevű atyjának. Mindkettőnek rendíthetetlen lojalitása Felséged és a legmagasabb uralkodóház iránt minden kétségen felül áll. Meg vagyok győződve, hogy fényes tehetségekkel párosult buzgalmukkal a kormánynak a leghasznosabb szolgálatokat fogják tenni.”¹⁰ A formális indoklás azonban nem tárja fel Eötvös kinevezésének összes motívumát. Írott források híján is sejthető, hogy Wekerlének olyan emberre volt szüksége, aki elkötelezett a kötelező polgári házasság és a vallásszabadság ügye mellett, valamint akiben – már csak édesapja emléke miatt is – megbízik a király, és aki ellen a függetlenségi ellenzéknek sincs kifogása. Utóbbi azért volt fontos, mert a konzervatívokkal szemben az ellenzék egy része kívülről támogatta a kormányt az egyházi törvénycsomag vitájában. Rendhagyó módon liberális ellenzékiek is üdvözölték a parlamentben Eötvös és ifj. Andrassy miniszteri kinevezését: a „szabadelvű polgár-minisztérium” tagjaként köszöntötték az ülésteremben a bárót és a grófot.

Elképzelhetőnek tartjuk, hogy maga Eötvös is ambicionálta a kinevezését (az anekdota szerint is azonnal igent mondott). Minden bizonnyal édesapja szellemi öröksége és közéleti szerepvállalása is ebbe az irányba terelte. A végső lökést azonban az az 1894. május 10-én megtartott főrendi házi szavazás jelenthette, amely során jelenlétében arisztokrata társai és a konzervatív főpapok leszavazták a kötelező polgári házasságkötésről szóló törvényjavaslatot, amelynek fiatal kora óta meggyőződéses híve volt (e jogszabály lényege: a liberális állam hatóságai előtt, a felekezeti hovatartozástól függetlenül kötelezően megkötött házasság felbontható polgári jogi szerződésnek minősül).

Ez lehetett az az esemény, amiért időlegesen félretette nyugodt tudósi munkáját. Döntése egyébként némi nehézséget okozott Wekerlének, hiszen miniszteri kinevezésével és képviselővé választásával a liberális főrendek egy szavazatot

¹⁰ Wekerle Sándor felterjesztése Ferenc Józsefhez, 1894. június 9. MNL OL K 26 1894-VII-1237. (1281/894) 326. cs.

elvesztettek a Főrendi Házban. Végül Eötvös sejthette, hogy megbízatása átmeneti lesz, hiszen a vallásügyi reformokat eltűzöttnek tartó király június elején kifejezte bizalmatlanságát Wekerlével szemben, ám a belpolitikai stabilitás megőrzése érdekében kénytelen volt pozíciójában megtartani az erős parlamenti támogatottsággal rendelkező miniszterelnököt (Hanák, 1959). Eötvös mérlegelve a politikai helyzetet, könnyen juthatott tehát arra a következtetésre, hogy e fontos ügy miatt néhány hónapra nyugodtan félreteheti a tudományos kutatást, és talán a bürokratikus teendők sem nőnek a fejére ennyi idő alatt. Mindez azonban csak feltételezés, mert Eötvöstől származó feljegyzéssel nem rendelkezünk kinevezésével kapcsolatban.

Mindenesetre nem véletlenül választotta maga mellé államtitkárnak a számottevő politikusi gyakorlattal rendelkező, ugyancsak antiklerikális Pulszky Ágostot, fiatalkori barátját és egyetemi tanártársát. Mindketten a nagy tudós-politikusi generáció második nemzedékéhez tartoztak, hiszen Ágost édesapja Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója volt. Ráadásul a miniszter és államtitkára (egyébként mindketten akadémikusok) hasonlóan gondolkodtak a szabadságjogok kiterjesztésének fontosságáról és az állam szociális feladatairól (Kupa, 1999). Érdekes adalék, hogy 1867-ben – akárcsak Loránd – a fiatal Ágost is azért korholta kormánypárti képviselő édesapját, mert úgy látta, hogy a Deák-párt túlzottan óvatosan kíván hozzáfogni a vallásszabadság kodifikálásához: „Nem értem a kormányt s pártotokat, hogy engedheti meg, hogy a vallásszabadsági kérdésben a bal oly előnyös állást foglaljon el. [...] Nagyon jó volna, ha beszélnél, hidd meg országszerte benyomást tenne, kiütné a baloldal kezéből a fegyvert s népszerű is volna...”¹¹ Végül a teljes körű vallásszabadság kimondása a kiegyezés táján elmaradt, a századfordulón azonban komoly esély kínálkozott arra, hogy amit az apák nemzedéke nem tudott elérni, azt fiaik véghez vihetik. Eötvös Loránd és Pulszky Ágost kinevezése tehát egyértelmű jelzés volt a külvilág felé: a Wekerle-kormány elkötelezett a szabadságjogok bővítése mellett.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM ÉLÉN

Eötvös miniszterként a képviselőházban, de különösen a főrendek előtt védelmébe vette az egyházpolitikai javaslatokat, melyeken saját bevallása szerint „az atyai kéznek munkája” is meglátszik. Úgy vélte, hogy a világban uralkodó korszellemtől nem zárkozhatnak el a magyar döntéshozók sem, le kell bontani a katolikus vallás államvallás jellegének utolsó maradványait is, mert ezáltal a kereszténység megszabadulhat számos, az évszázadok során ránehezült béklyótól (például megvalósulhat az egyház autonómiája): „Mert a kereszténység nem mint az állam

¹¹ Pulszky Ágost levele Pulszky Ferenchez, Szécsény, 1867. november 30. OSZK Kt. VIII/836.

vallása, hanem mint az elnyomottaknak a vallása keletkezett, ezért nem is az állam befolyását, hanem az egyének szabadságát és törvény előtti egyenlőségét iparkodott helyreállítani.” (Eötvös L., 1964, 229.) Feltétlenül hitt a tudományok erejében és az emberiség haladásában, valamint elutasította a modern világ morális hanyatlásával kapcsolatos nézeteket: „És én merem állítani, hogy az emberiség a múlttal szemben nemcsak hatalmasabb, hanem talán még jobb is lett...”. Nem tartott attól, hogy az általános vallásszabadság elvét kimondó törvényjavaslatban szereplő felekezeten kívüliség (tehát a vallástalanság lehetősége) erkölcsi romlásba sodorhatná a társadalmat, hiszen az állam a kiskorú gyermekek számára meghagyja a vallásoktatás kötelezettségét, ám nagykorúként az állampolgár már maga dönthessen arról, hogy miként gondolkodik a világ dolgairól és miként gyakorolja hitét (vagy éppen nem). Hajlíthatatlan liberálisként, a világra nyitott kozmopolita gondolkodásban sem látott veszélyt, mondván, a honfoglaló magyarság is lemondott számos szokásáról, és Európába érve átvette annak eszméit, hitét: „Azért én úgy látom, hogy a kozmopolitikus eszméknek egy olyan része, amely ha itt, ebben az országban meghonosodik, s a nemzet sajátjává válik, nem lesz a mi magyarságunk ellensége” – mondta egyházi vezetők és konzervatív főurak előtt 1894 októberében (Eötvös L., 1964, 233.). Ha nem is feltétlenül e gondolatok hatására, hanem sokkal inkább az informális nyomásgyakorlásnak köszönhetően (ti. az ellenzők egy részét rábírták a szavazástól való távolmaradásra), végül a Főrendi Ház csekély többséggel elfogadta a polgári házasságkötést és a gyermekek vallását szabályozó törvényeket (1894: XXXI–XXXIII. tc.). 1895 folyamán – tehát már Eötvös távozása után – a zsidóság teljes egyenjogúsításáról és a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvények is megszülethettek (1895: XLII–XLIII. tc.). Hagyatékában fennmaradt például a pécsi izraelita hitközség ünnepi határozata, amelyben köszönetet mondanak a törvények elfogadtatásában játszott szerepéért: „Nagyméltóságú Báró Eötvös Loránd úrnak a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, aki lánglelkű örököse és hordozója nemcsak annak a névnek, amely hazánk és felekezetünk évkönyveiben örökkön fénylő betűkkel van beírva, hanem lelkes és tetterős bajnoka is azoknak a halhatatlan eszméknek, melyek e dicső névhez fűződnek” – szól a hitközség méltatása.¹²

Eötvös rövid miniszteri tevékenységének leglátványosabb eredménye azonban minden bizonnyal az volt, hogy tárcája következő évi költségvetését sikerült 295 ezer forinttal megemelnie, ezáltal például majdnem meghatszorozhatta a (nem állami) népiskolai tanítók segélyezésére fordítható összeget. Továbbá Eötvös régóta szorgalmazta (a párizsi École Normale Supérieure mintájára) egy tehetség-gondozó kollégium létesítését szorgalmas, ám rászoruló középiskolai tanárjelölt hallgatók számára. Az Eötvös Józsefről elnevezett kollégium megnyitása ugyan

¹² Pécs szab. kir. város izr. hitközsége előljárói 1895. november 13-án. MTA KIK Kt. Ms 5090/358.

utódjára maradt, de az intézetnek kurátora, majd haláláig az igazgatója volt (Gari, 2016). Ugyancsak a kezdeményezésére 1894-től megindultak a máig létező tantárgyi tanulmányi versenyek az országban. Mindemellett átalakította az Országos Közoktatási Tanács feladatkörét is (Gopcsa, 1919; Mann, 1993, 79–82.). Mindezek ismeretében teljesen érthető, hogy miniszteri megbízatása megszűnésekor a magyarországi tanítók szervezete háláját fejezte ki Eötvösnek, és azt is beláthatjuk, miért sajnálkozott gyors menesztése kapcsán.¹³

A megemelt költségvetésből futotta a kortárs képzőművészet kiállító helyének, a Múcsarnoknak a megalapítására is, amely 1896-ban nyitotta meg kapuit a látogatók előtt. Eötvös azonban az intézmény létesítéséhez szükséges költségek fedezéséről szóló törvényjavaslat vitájában (1894: XXVIII. tc.) általánosabban is kifejtette véleményét a nemzeti és az egyetemes kultúra viszonyáról. Arra figyelmeztetett, hogy a nemzeti jelleg erősítése, például a „magyaros” témaválasztás és stílus kifejlesztése mellett az új intézménynek ugyancsak a feladata kell hogy legyen az európai közös formakincs megőrzése és értékékként való bemutatása: „Azt hiszem, hogy nekünk akármicsoda dekrétummal azt elhatározni, hogy itt más képet ne fessünk, vagy más szobrot ne állítsunk, mint amely tisztán nemzeti történelmünkre vonatkozó, igen hibás és igen téves volna. Azt hiszem, hogy az egész emberiség nagy eszményei elől elzárkóznunk nem szabad.” Sokkal inkább tanulni kell belőlük és összeforrasztani a „magyar nemzeti jelleggel” – mondta 1894. június 22-i felszólalásában (Eötvös L., 1964, 222.). Itt érdemes megjegyezni, hogy Eötvös már első akadémiai elnöki beszédében (1889) felhívta a figyelmet az ősi szokások, a dicső múlt „túlmagasztalásának” veszélyére. A nemzeti hagyományok ápolása mellett a korszerű művelődésre is hangsúlyt kell helyezni, különben az ország lemarad az európai tudásversenyben (Eötvös L., 1964, 193–197.).

Eszményei politikai képviselőre Eötvös Lorándnak nem sok ideje maradt. A Ferenc Józseffel kötött háttérmegállapodás értelmében a vallásügyi törvények első csomagjának elfogadtatása és uralkodói szentesítése után a Wekerle-kormány visszaadta megbízatását. Eötvös Lorándnak és a kormány többi szabadelvű tagjának (például Szilágyi Dezsőnek, Pulszky Ágostnak) a lemondásával valójában a liberalizmus korszaka is lehanyatlott az ősi alkotmányosság és az ezeréves magyar nemzeti múlt megünneplésére készülődő Magyarországon. Eötvös talán csalódként a politika működésében távol akart húzódni a közélet zajától. Visszament egyeteme falai közé, és komolyan fontolgatta, hogy lemond akadémiai elnöki tisztségéről is.¹⁴ Erre végül csak tíz évvel később került sor: 1905-ben időigényes tudományos munkájára hivatkozott, de elhatározásába minden bizonnyal a megváltozott politikai légkör is belejátszott.

¹³ A Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága levele Eötvös Lorándhoz, Bp. 1895. február 12. MTA KIK Kt. Ms 5093/78.

¹⁴ Eötvös Loránd levele Szily Kálmánhoz, Bp. 1895. május 4. MTA KIK Kt. Ms. 5094/51.

IRODALOM

- Buday T. – Budayné Mosonyi K. (1986): „*A fizika fejedelme*”. Eötvös Loránd élete és munkássága. Budapest: Magvető Kiadó
- Cieger A. (2013): Az elveszűség paradoxonjai. Eötvös József második minisztersége (1867–1871). In: Gángó G. (szerk.): *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 329–357. <http://mek.oszk.hu/19300/19320/19320.pdf>
- Eötvös J. (1976): *Levelek*. (szerk. Oltványi A.) Budapest: Magyar Helikon
- Eötvös J. (1988): *Eötvös József levelei fiához, Eötvös Lorándhoz*. (szerk. Benedek M.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, <http://mek.oszk.hu/02000/02054/html/eotlj.html#1>
- Eötvös L. (1964): *Eötvös Loránd, a tudós és művelődéspolitikus írásaiból*. (s. a. r. Környei E.) Budapest: Gondolat Kiadó
- Frank T. (2013): Az Eötvös-család a magyar tudomány szolgálatában. In: Gángó G. (szerk.): *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 45–69. <http://mek.oszk.hu/19300/19320/19320.pdf>
- Gángó G. (szerk.): *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, <http://mek.oszk.hu/19300/19320/19320.pdf>
- Garai I. (2016): *A tanári elitképzés műhelye: a Báró Eötvös József Collegium története, 1895–1950*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, http://honlap.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/2016/02/A_Tanari_elitkepzes_masodik_kiad.pdf
- Gopcsa L. (1919): Eötvös Loránd mint közoktatásügyi miniszter. *Budapesti Szemle*, 178, 137–143. http://real-j.mtak.hu/2465/1/BudapestiSzemle_1919_178.pdf
- Hanák P. (1959): Iratok az 1894–95. évi magyar kormányválság történetéhez. *Történelmi Szemle*, 2, 3–4, 291–353. https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1959_3-4/hanak.pdf
- Kupa L. (vál.) (1999): *Pulszky Ágost*. Budapest: Új Mandátum
- Mann M. (1993): *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. Budapest: OPKM
- Plósz K. (1992): Eötvös Loránd elveszettnek hitt levelei. *Fizikai Szemle*, 42, 2, 41–51. <http://mek.oszk.hu/02000/02054/html/eotlj.html#1>
- URL1: Eötvös Loránd levele Eötvös Józsefhez, Heidelberg, 1868. december 15. http://mek.oszk.hu/02000/02054/html/lor_lev/l681215.html
- URL2: Eötvös József levele Eötvös Lorándhoz, 1868. december 20. <http://mek.oszk.hu/02000/02054/html/levelek/ejlev20.html>
- URL3: Eötvös József levele Eötvös Lorándhoz, 1870. március 19. <http://mek.oszk.hu/02000/02054/html/levelek/ejlev44.html>
- URL4: Eötvös József levele Eötvös Lorándhoz, Szent-Tornya, 1866. március 28. <http://mek.oszk.hu/02000/02054/html/levelek/ejlev1.html>